

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БОКОВНЯ В. М.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри інтелектуальної власності та
цивільно-правових наук
(Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького)

УДК 94(477) «1953/1957»

КДБ УРСР В 1957 – 1964 РР.: СТРУКТУРА, ЗАВДАННЯ, ПРАВА

У статті розкриваються питання структури Комітету державної безпеки в УРСР (1957-1964 рр.), його права та завдання.

Ключові слова: органи державної безпеки, становлення КДБ, хрущовська «відлига», де-сталінізація, Положення про КДБ.

В статье раскрываются вопросы структуры Комитета государственной безопасности в УССР (1957-1964 гг.), его права и задачи.

Ключевые слова: органы государственной безопасности, становления КГБ, хрущевская «оттепель», десталинизация, Положение о КГБ.

The article deals with the issue structure of the Committee of State Security of the USSR (1957-1964 years), his rights and tasks.

Key words: public safety, becoming the KGB, Khrushchev's «thaw» destalinization, Regulation of the KGB.

Вступ. Актуальність теми пов'язана з тим, що в Україні з проголошенням незалежності розпочався процес становлення демократичної, соціально-правової держави. Значне місце серед проблем, пов'язаних з її розбудовою посідають проблеми реформування органів державної безпеки, для вирішення яких слід знати минуле.

Постановка завдання. Метою цієї роботи є теоретичне дослідження структури, прав і завдань Комітету державної безпеки УРСР у 1957-1964 рр., розкриття його впливу на лібералізацію суспільно-політичного життя в країні.

Результати дослідження. КДБ УРСР створено відповідно до Указу Президії ВР УРСР від 30.05.1954 р. як складову частину КДБ СРСР [1]. Повноваження та організаційна структура КДБ УРСР повністю відповідали повноваженням і організаційній структурі КДБ СРСР. КДБ УРСР станом на березень 1960 р. включало: центральний апарат КДБ, територіальні органи по областях (управління КДБ), апарат уповноважених по містах, районах, залізничних станціях. Останні з 1967 р. були реорганізовані в міські та районні відділи (відділення) КДБ. Структуру центрального апарату КДБ УРСР становили: 1-ше управління (розвідка), 2-ге управління (контррозвідка), оперативно-технічне управління, радіоконтррозвідальна служба, обліково-архівний відділ (10-й), слідчий відділ, слідчий ізолятор тощо. Але органи військової контррозвідки, особливі відділи, хоч і були розташовані на території УРСР, продовжували перебувати в безпосередньому підпорядкуванні 3-го Головного управління КДБ СРСР [2].

Однак документ, який би спрямовував діяльність органів служби безпеки, був відсутній. І тільки відповідно до вказівок ХХІ з'їзду КПРС було прийняте «Положення про Комітет державної безпеки і про його органи на місцях», яким закріплювалися принципи взаємовідносин керівних органів КПРС і КДБ [3, с. 280]. Це Положення обговорювалося 23.12.1958 р. Секретаріатом ЦК КПРС і було затверджено Президією ЦК КПРС 09.01.1959 р. У цей же день «Положення про КДБ при РМ СРСР» було введено в дію постановою Ради Міністрів СРСР і зберігало свою чинність аж до 16.05.1991 р., поки не був прийнятий Закон СРСР про органи державної безпеки [3, с. 281]. У Положенні були визначені основні завдання і принципи організаційної побудови органів державної безпеки.

Положення про КДБ при РМ СРСР було цілком таємним документом, доступним лише високим керівникам КДБ. Пріоритетна роль КПРС була сформульована в 1 і 3 статтях Положення: «Комітет державної безпеки при Раді Міністрів СРСР і його органи на місцях є політичними органами, які здійснюють заходи Центрального Комітету партії та Уряду щодо захисту соціалістичної держави від посягань з боку зовнішніх

і внутрішніх ворогів, а також по охороні державних кордонів СРСР ... Комітет державної безпеки працює під безпосереднім керівництвом і контролем Центрального Комітету КПРС» [4, с. 171].

У Положенні були сформульовані завдання і обов'язки КДБ при РМ СРСР і його місцевих органів: розвідувальна робота в капіталістичних країнах;

боротьба з шпигунською, диверсійною, терористичною та іншою підпільною діяльністю іноземних розвідувальних органів, зарубіжних антирадянських центрів та з їх агентурою всередині країни; боротьба з ворожою діяльністю антирадянських і націоналістичних елементів всередині СРСР; контррозвідувальна робота в Радянській Армії, Військово-Морському Флоті, в прикордонних військах і військах МВС з метою попередження проникнення в їхні ряди агенти іноземних розвідок та інших ворожих елементів тощо [5, с. 155].

У Положенні не закріплювалися права та обов'язки співробітників КДБ. Це Положення продовжувало формально діяти, оскільки особовий склад КДБ з ним не знайомився. Комітету державної безпеки і його органам на місцях для виконання покладених на них завдань надавалося право: вести агентурно-оперативну роботу з метою виявлення і припинення ворожої діяльності, спрямованої проти Радянського Союзу, для чого мати необхідну агентуру, створювати конспіративні явочні квартири для роботи з агентурою; проводити у встановленому законом порядку обшуки, затримання та арешти осіб, викритих чи підозрюваних у злочинній діяльності; вести слідство у справах про державні злочини з подальшою їх передачею за підсудністю; проводити спеціальні заходи, спрямовані на виявлення та припинення злочинної діяльності агенти іноземних розвідок і антирадянських елементів; у випадках необхідності, за погодженням з керівництвом органів МВС, залучати працівників міліції для забезпечення виконання завдань органів державної безпеки; вести оперативний облік державних злочинців та осіб, які підозрюються в приналежності до агенти іноземних держав тощо [5, с. 695].

КДБ при РМ СРСР очолював Голова, який формально призначався Верховною Радою СРСР. Попередньо він затверджувався Президією ЦК КПРС за пропозицією Першого секретаря партії. Заступники Голови КДБ СРСР призначалися Радою Міністрів СРСР. Однак поперед вони затверджувалися Президією ЦК КПРС. Крім іншого, у «Положенні про КДБ при РМ СРСР» було визнано за необхідне утворити колегію Комітету державної безпеки в складі заступників Голови Комітету, керівних працівників Комітету та місцевих органів КДБ [5, с. 694]. Її правовий статус відрізнявся від колегій інших міністерств, оскільки Колегія КДБ була вирішальним органом при Голові КДБ, а не дорадчим як в інших міністерствах. Рішення Колегії КДБ при РМ СРСР приймалися більшістю голосів [4, с. 171].

Важливе значення для відновлення всієї правової основи діяльності правоохоронних органів мало прийняття 25.12.1958 р. Верховною Радою СРСР «Основ кримінального законодавства СРСР і союзних республік», які вводили поняття та систему особливо небезпечних і інших державних злочинів [6]. Стаття 29 Основ кримінального судочинства СРСР визначала підслідність з особливо небезпечних та інших державних злочинів. Безпосередньо компетенція КДБ у сфері правозастосування визначалася Кримінальними і Кримінально-процесуальними кодексами союзних республік СРСР. Так, в УРСР вона визначалася статтею 112 КПК УРСР 1961 р. (підслідність) [7]. До компетенції органів КДБ УРСР було віднесено 37 складів злочинів, передбачених Кримінальним кодексом УРСР, затвердженим Законом УРСР від 28.12.1960 р., який набрав чинності з 1961 р. [8]. Слідчі КДБ при РМ УРСР мали право вести попереднє слідство у таких справах: про зраду Батьківщині; шпигунство; терористичний акт; терористичний акт проти представника іноземної держави; диверсію; шкідництво; антирадянську агітацію і пропаганду; організовану діяльність, спрямовану на вчинення особливо небезпечних державних злочинів тощо.

Виступаючи з доповіддю на XXI з'їзді КПРС 27.01.1959 р. М. Хрущов у традиційній манері говорив про необхідність «зміцнювати органи державної безпеки», не допускаючи і думки про їх ліквідацію, сказавши, що «це було б нерозумно і злочинно» [9]. Незабаром М. Хрущов висловлювався за розумне скорочення КДБ. Виступаючи 24.02.1959 р. перед виборцями він заявив: «Ми й внутрішні сили – наші органи державної безпеки – значно скоротили, та й ще націлюємося їх скоротити ...». При цьому М. Хрущов пояснював цей намір упевненістю радянського керівництва у своєму народі [10, с. 129].

Голова КДБ СРСР відразу відгукнувся зустрічними пропозиціями. У листі до ЦК КПРС 07.04.1959 р. О. Шелєпін писав: «Ви, Микита Сергійович, абсолютно правильно говорили у своєму виступі перед виборцями Калінінського виборчого округу про необхідність скорочення органів держбезпеки». І далі у своєму листі повідомляв про план скорочення і перегляду структури Центрального апарату КДБ [5, с. 156]. Квітневі пропозиції О. Шелєпіна були сприйняті Президією ЦК КПРС 17.06.1959 р. і оформлені Постановою Ради Міністрів СРСР у той же день. 23.06.1959 р. була підписана низка наказів КДБ при РМ СРСР про реорганізацію підрозділів Центрального апарату, згідно з якими скорочувалися 3 відділи та здійснювалися інші заходи зі скорочення [5, с. 157].

Постановою Ради Міністрів СРСР від 16.09.1959 р. було визнано за необхідне створити у КДБ при РМ СРСР Колегію в складі 11 осіб. Саме з цього часу встановився порядок, коли представники ряду регіональних управлінь КДБ неодмінно входили до Колегії КДБ при РМ СРСР. До таких найважливіших УКДБ належали Московське, Ленінградське і КДБ УРСР [5, с. 158].

У 1960 р. відбулося чергове скорочення структури КДБ при РМ СРСР. Постановою Ради Міністрів СРСР від 05.02.1960 р. «Про внесення змін до структури КДБ при РМ СРСР і його органів на місцях і скорочення їх штатної чисельності» були скасовані 3 управління, а їхні функції та кадри передані до складу 2 Головного управління КДБ СРСР тощо [5, с. 159]. КДБ при РМ УРСР 30.01.1959 р. інформувало ЦК КПУ про виконання постанови ЦК КПРС від 12.03.1954 р. «Про задачі КДБ при РМ СРСР»: «Звільнено 1506 оперативних і керівних працівників. Направлено на роботу в КДБ 54 комсомольських і радянських працівників». За час створення КДБ при РМ УРСР агентурний апарат скоротився на 36% [11, с. 21]. У зазначений період переглянуто 4263000 справ на 5481000 особи, знято з обліку 2684263 особи, які проходили по справах [11, с. 24]. За 1958 р. затримано 222 порушника державного кордону, розшукано 961 державний злочинець [11, с. 42]. У слідчих підрозділах 57,5 % працівників мали вищу юридичну освіту, 33 % навчалися у вищих навчальних закладах [11, с. 22]. Упродовж квітня 1954 – січня 1959 рр. КДБ при РМ УРСР заарештовано і притягнуто до кримінальної відповідальності 2071 особу, зокрема за антирадянські діяння – 1769; звільнено із під арешту за недостатністю зібраних доказів – 30; 9 осіб за відсутністю складу злочину. На територію УРСР з таборів і колоній прибуло понад 45000 осіб, з яких 19000 бувші бандити та учасники ОУН – УПА, що дещо ускладнило оперативну обстановку [11, с. 26]. За 1954 – 1958 рр. в УРСР викрито і ліквідовано 46 антирадянських груп, піддано арешту 88 осіб, притягнуто до кримінальної відповідальності із числа інтелігенції та молоді 131 особу, вилучено біля 1200 одиниць зброї [11, с. 29].

Продовжувалася боротьба по лінії церкви та сектантських груп. У зазначений період було ліквідовано 97 таких угруповань, з яких більше 400 осіб засуджені. Здійснювалися оперативні заходи з попередження утворення підпільної греко-католицької церкви. Активні організатори в кількості 18 осіб, серед яких і був колишній митрополит Й. Сліпий, притягненні до кримінальної відповідальності [11, с. 30].

КДБ УРСР з січня 1958 р. стало вести науково-технічну розвідку за кордоном. Було добуто 17 матеріалів, які представляли інтерес для науки і техніки [11, с. 34].

Голова КДБ при РМ СРСР О. Шелепін виступив з промовою на XXII з'їзді КПРС (жовтень 1961 р.), де зазначив, що «органи державної безпеки реорганізовані, значно скорочені, звільнені від невластивих їм функцій, очищені від кар'єристських елементів. Вся діяльність органів КДБ відбувається під контролем Партії і Уряду, будується на повній довірі до радянського людини, на пошані його прав і гідності». У подібних словах був побудований весь його виступ. У продовженні слід зазначити такий вислів: «Тепер чекісти можуть із чистою совістю дивитися в очі партії, і в очі радянського народу» [12, с. 406-407]. У підсумку слід сказати, що такі люди потрібні були М. Хрущову.

Незважаючи на те, що М. Хрущов заявив, що в СРСР більше немає політичних ув'язнених, арешти за антирадянщину тривали як при О. Шелепіну, так і тих керівників КДБ, які прийшли пізніше. Тільки у 1961-1962 рр. було засуджено «за антирадянську агітацію і пропаганду» 207 і 323 особи.

Під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів керівництво КПРС поступово видозмінювало і стратегію боротьби з ворогами народу, формуючи нову концепцію боротьби з ідеологічною диверсією супротивника. Зокрема, висувалася теза, що «ми не можемо ігнорувати можливість буржуазного впливу і зобов'язані вести боротьбу проти нього, проти проникнення в середовище радянських людей і особливо в середовище молоді чужих поглядів і звичаїв» [4, с. 172]. На нараді керівного складу органів держбезпеки в травні 1959 р. голова КДБ при РМ СРСР О. Шелепін порушив питання «про антирадянські прояви з боку психічнохворих, яких необхідно ізолювати» [4, с. 172]. Зростання кількості осіб, які притягувалися до кримінальної відповідальності за «антирадянську пропаганду і агітацію», не відповідало офіційним заявам «про відсутність в СРСР фактів притягнення до судової відповідальності за політичні злочини» і зниження злочинності. «У зв'язку з цим, – зазначав на нараді О. Шелепін, – доцільно розробити нову процедуру, яка б дозволяла направляти хворих на дослідження в стаціонар, а також вирішувати питання направлення їх до місця лікування, не вдаючись до арешту». Вихід для виправлення статистики на догоду ідеологічним вимогам був знайдений: голова КДБ при РМ СРСР запропонував у відношенні осіб, які є душевнохворими, «порушувати кримінальні справи і проводити слідство, попередньо помістивши підслідного в психіатричну лікарню» і уникнувши таким чином факту ізоляції підозрюваного правоохоронними органами... А потім за рішенням суду про призначення примусового лікування, не піддаючи арешту, направляти хворих до лікувальних установ через органи МВС» [4, с. 172].

З'являється теза про те, що тверді прихильники антипартійних поглядів схильні до маніакально-нав'язливих ідей. Не виключалося, що ці люди мають психічні відхилення, а їх «антирадянські» погляди – плід їхнього божевілля. Поволі став експлуатуватися аргумент, що деякі люди зі слабкою психікою, підбурювані ззовні, нібито стають небезпечними для суспільства. Судом могли бути застосовані такі примусові заходи медичного характеру: направлення в психіатричну лікарню загального типу; поміщення в психіатричну лікарню спеціального призначення; передача на опікунство родичам за обов'язкового лікарського нагляду [4, с. 173]. Ув'язнені, які хворіли на хронічну душевну недугу, але не підлягали звільненню, від відбуття покарання, відповідно до частини 3 ст. 408 КПК УРСР, а також особи з тимчасовим психіатричним розладом, повинні були утримуватися в психоневрологічних лікарнях, розташованих при місцях позбавлення волі Міністерства охорони громадського порядку [13, с. 71, 80].

Розширення практики застосування психіатрії в кримінальному процесі вимагало уточнення багатьох теоретико-правових аспектів. Невипадково, що в цей період з'являються наукові публікації з цієї проблематики. Так, професор судової психіатрії І. Случевський писав: «Відсутність чітких відповідей на ряд теоретичних питань судово-психіатричної експертизи породжує розбіжність поглядів у практиці експертизи. Це вело до неправильних судово-психіатричних висновків, які плутали судових працівників та працівників слідства і могли стати передумовою до ухвалення судами неправильних вироків» [14, с. 37].

24.11.1959 р. Президія ЦК Компартії України ухвалила постанову «Про стан та заходи посилення роботи органів державної безпеки УРСР». У ній йшлося про необхідність «оперативно присікати діяльність українських буржуазних націоналістів» [13, с. 80]. Служби КДБ при РМ УРСР активізували свою діяльність і в основному можна перелічити їх «здобутки». 10 жовтня 1960 р. відбувся суд над учасниками підпільної організації «Об'єднання». Вирок суду для Я. Гасюка і В. Леонюка – 12 років позбавлення волі, Б. Христиничу – 10 років, В. Затварський та Я. Кобилецький отримали 8 і 5 років таборів суворого режиму. У 1960 р. в м. Львові відбулося установче засідання Української робітничо-селянської спілки, очолюваної Левком Лук'яненком. А вже 16-20 травня 1961 р. там же відбувся суд над членами Української робітничо-селянської спілки. Відповідно до вироку, Л. Лук'яненко засуджений до смертної кари через розстріл (замінено на позбавлення волі), І. Кандиба – до 15 років позбавлення волі у виправно-трудових колоніях, С. Вірун – 11 років, В. Луцьків, О. Лібович, І. Кіпиш та Й. Борвеницький – 10 років виправно-трудових колоній [15, с. 67].

Засудження до смерті чи позбавлення волі чекали учасників підпільної організації робітників «Український національний комітет». Двох робітників – І. Ковалю і Б. Грищину – розстріляли, а ще 20 співучасників засудили від 10 до 15 років позбавлення волі. Боротьба за незалежність України стала основною метою кількох опозиційних об'єднань, що виникли на початку 1960 рр.: Українського національного фронту (УНФ), Союзу української молоді Галичини (СУМГ) тощо. У цей період у дисидентському русі активну участь беруть Ю. Бадзьо, І. Гель, М. і Б. Горині, В. Мороз, В. Чорновіл та ін. [16, с. 516].

15.07.1960 р. ЦК КПРС була прийнята постанова «Про заходи активізації протидії ворожій радіопропаганді, направленої для населення СРСР, якою КДБ, МВС, місцеві власті зобов'язувалися активізувати діяльність із виявлення і вилучення незареєстрованих передавачів і притягати власників до відповідальності. В УРСР було видано Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про відповідальність за незаконне виготовлення та використання радіопередавальних пристроїв» [17].

19.07.1962 р. постановою Президії ЦК КПРС ухвалено наказ КДБ при Раді Міністрів СРСР «Про заходи з посилення боротьби органів державної безпеки з ворожими проявами антирадянських елементів». Відповідно до нього Комітетом держбезпеки при Раді Міністрів УРСР були розроблені спеціальні заходи протидії ворожим елементам, затверджені постановою Президії ЦК Компартії України від 11.10.1962 р. [18]. Для придушення організованого опору використовувались найжорсткіші санкції, передбачені кримінальним кодексом УРСР.

Влітку 1960 р. було ухвалено рішення про передачу у юрисдикцію КДБ справ про порушення правил валютних операцій, контрабанду, розкрадання державної власності в особливо великих розмірах [19, с. 443]. Паралельно з цим було посилено законодавство. Зокрема, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 05.05.1961 р. «Про боротьбу з розкрадачами соціалістичної власності і порушниками правил валютних операцій» були посилені санкції за подібні злочини. Засудженим за такими злочинами загрожувало позбавлення волі до 15 років [20, с. 133]. Органами державної безпеки спільно з МВС проводилися певні дії щодо залякування людей, які займалися підприємницькою діяльністю та валютними операціями. На перший погляд, це була реакція органів КДБ і МВС на Указ. Вже 19.05.1961 р. з'явилися повідомлення про арешт групи валютчиків. В червні 1961 р. відбувся суд і особи були визнані винними і засуджені до 15 років позбавлення волі. Проте, з політичних міркувань справа була переглянута і підсудних засуджено до страти [21]. Так в СРСР було розпочато економічний терор щодо паростків приватного підприємництва.

Висновки.

Таким чином, діяльність органів КДБ по боротьбі з ідеологічною диверсією супротивника вступала у протиріччя з основними правами та свободами громадян, гарантованих Конституцією СРСР. Підзаконними актами, якими керувався КДБ при РМ СРСР у своїй роботі, порушувалися конституційні положення про свободу слова, совісті, друку, зборів, таємниці листування, недоторканності житла [4, с. 173].

У цьому виявлявся вплив КДБ на політичне життя країни. Спецслужби були інструментом правлячих кіл у боротьбі з інакомисленням і всілякої опозиції. Робота органів державної безпеки з переслідування осіб, що критикували існуючий лад і політику лідерів КПРС, становила одну з характерних рис тогочасного правління.

Загалом трансформації Комітету державної безпеки носили суперечливий характер. Підпорядкувавши цю структуру партійному контролю, політичне керівництво країни виявилось нездібним розробити справжню ідею їхнього системного оновлення. Реалізовані заходи диктувалися страхом перед можливістю зайвої самостійності цієї структури, що головним чином і стимулювало процеси децентралізації і скорочення чисельності репресивних органів. Більше того, проголосивши курс на посилення кримінальних репресій, М. Хрущов фактично встановив межі подальшого пошуку шляхів реформування КДБ.

Список використаних джерел:

1. Терлюк І. Я. Історія держави і права / І. Я. Терлюк. – Київ : Атіка, 2011. – 400 с.
2. Структура КДБ України. // [Електронний ресурс] – Доступно з: http://www.histans.com/index.php?termin=Komitet_derzh_bezpeky.
3. Хлобустов О. М. Госбезопасность России от Александра I до Путина О. М. Хлобустов. – М. : Ин-Фолио, 2007. – 640 с.
4. Пожаров А. И. КГБ СССР в 1950 – 1960-е гг. : проблемы историографии / А. И. Пожаров // Отечественная история. – М. : 2001. – № 3. – С. 141 – 148.
5. Лубянка : ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917 – 1991. Справочник. Документи. / Науч. Редак. А. Н. Яковлев. – М.: МФД, 2003. – 768 с.
6. Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1959. – № 1. – Ст. 6.
7. Кримінально-процесуальний кодекс України 1961 р. // Верховна Рада УРСР. – 1961. – № 28. – Ст. 15.
8. Кримінальний кодекс Української РСР : за станом на 1 груд. 1961 р. / Верховна рада УРСР. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 1961. – 201 с.
9. Боффа Джузеппе. История Советского Союза : в 2 т. От отечественной войны до положения второй мировой державы. Сталин и Хрущев – 1941 – 1964 / Джузеппе Боффа. – М. : Междунар. отношения, 1990. – Т. 2. – 632 с.
10. Хрущев Н. С. Мир без оружия – мир без войны : в 2 т. / Н. С. Хрущев. – М. : Госполитиздат, 1960. – Т. 1. – 365 с.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. Доповідні записки, інформації про виконання постанови ЦК КПРС від 12.03.1954 р. «Про завдання КДБ при РМ СРСР» – Оп. 24. – Спр. 5049. Доповідна записка КДБ УРСР до ЦК КПУ «Про виконання рішення ЦК КПРС від 12.03.1954 р. «Про задачі КДБ при РМ СРСР». – Почато 13.01.1959. – Закінчено 19.12.1959. – 125 с.
12. XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза (17 – 31 октября 1961 г. Стенографич. отчет): в 3 т. – М. : Госполитиздат, 1962. – Т. 2. – 592 с.
13. ДАЧО. – Р. 2841. – Оп. 1. – Спр. 62. Постанова колегії Прокуратури УРСР з питань роботи прокуратур республіки від 09.04.1962 р. – Почато 09.04.1962. – Закінчено 09.04.1962. – 5 арк.
14. Случевский И. Спорные вопросы судебно-психиатрической экспертизы / И. Случевский // Социалистическая законность. – 1955. – № 5. – С. 38 – 41.
15. Лук'яненко Л. Г. Не дам загинуть Україні / Л. Г. Лук'яненко. – К. : Видавничо-культурологічний центр «Софія», 1994. – 512 с.
16. Бойко О.Д. Історія України / О.Д. Бойко. – К. : Академвидав, 2005. – 688 с.
17. Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про відповідальність за незаконне виготовлення та використання радіопередавальних пристроїв» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1960. – № 13. – Ст. 53.
18. Бажан О. Г. Рецидиви терору в хрущовську «відлигу» / О. Г. Бажан // Наукові записки НаУКМА. – Вид. КМ «Academia», 2002. – Т. 20. Історичні науки. – Ч. 2. – С. 28 – 35.
19. Історія держави і права України : у 2-х т. / за ред. В. А. Тація, А. Й. Рогожина. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2000. – Т. 2. – 580 с.
20. Леус М.В. Реформирование правоохранительных органов СССР в 1953 – 1964 гг.: дис.канд. истор. наук : 07.00.02. / М.В. Леус. – Краснодар, 2008. – 201 с.
21. У Верховном Суде РСФСР // Правда. – 1961 р. – 21 липня. – С. 3.

